

DYREKTORIUM OGÓLNE O KATECHIZACJI W ŚRODOWISKU WŁOSKIM

Wstęp

W bieżącym roku mija dwadzieścia lat od pojawienia się Kościele Katolickim *Dyrektorium ogólnego o katechizacji* (DOK). Data ta jest dobrą okazją, aby spojrzeć na ten dokument z perspektywy katechezy w różnych krajach. Dlatego celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rozwoju myśli katechetycznej we Włoszech oraz tego, jak odebrały go poszczególne diecezje i osoby bezpośrednio zaangażowane w działalność katechetyczną¹.

Na powstanie DOK miał wpływ m.in.: Sobór Watykański II, wcześniejsze Dyrektorium katechetyczne z 1971 roku, bogaty dorobek teologiczno-katechetyczny papieża Jana Pawła II oraz wydanie *Katechizmu Kościoła Katolickiego* w 1992 roku. Zadaniem DOK z 1997 r. było dostosowanie i ujednoczenie myśli katechetycznej w Kościele oraz konsekwentne pogłębienie formacji i świadomości katechetycznej.

Dzięki katechizacji w okresie posoborowym starano się stopniowo rozwiązywać różne zadania duszpasterskie. Wśród tych najważniejszych było dostosowanie języka teologicznego (hermeneutyka źródeł), pytanie o sens wiary w odniesieniu do osoby i kultury współczesnej oraz przejście od organizacji chrześcijańskiej do misyjności. Przedstawione zadania wymagałyby szerszego opracowania, jednak ze względów na objętość tej refleksji ograniczę się do przedstawienia studium nad wybranymi dokumentami katechetycznymi proponowanymi przez Konferencję Episkopatu Włoch. Warto podkreślić, iż ujednoczenie projektu katechezy wymagało dialogu pomiędzy hierarchami Kościoła oraz katechetami pracującymi, tak teoretycznie, jak i praktycznie w sektorze katechetycznym. Dialog ten wymagał kompromisu pośród różnych wizji teologicznych. Powstała więc jedna myśl ewangelizacyjna (1970-1997), wskazująca na odnowę katechezy i konieczność pracowania katechizmu włoskiego.

¹ Por. G. Morante, V. Orlando, *Catechisti e catechesi all'inizio del terzo secolo. Indagine socio-religiosa nelle diocesi italiane*, Leumann (To) 2004, s. 20-23.

W niniejszej refleksji przeanalizuję kilka dokumentów włoskich, które miały znaczny wpływ na katechizację, tak przed pojawieniem się DOK, jak również po jego wydaniu. Pierwszym będzie dokument *Odnowa katechezy*². Odegrał on istotną rolę w rzeczywistości katechetycznej Kościoła włoskiego oraz stał się ważnym punktem odniesienia w kreowaniu włoskiej katechezy i formacji katechetów³. Punktem istotnym będzie spojrzenie na DOK z perspektywy Kościoła włoskiego oraz dokument *Incontriamo Gesù*⁴, który w 2014 r. został udostępniony społeczności wierzących we Włoszech. Najnowszą myśl katechetyczną przedstawię w oparciu o krótką charakterystykę Krajowej Konferencji Kościoła włoskiego zatytułowaną *W Jezusie Chrystusie nowy humanizm* (Florencja 2015).

1. Rozwój myśli katechetycznej we Włoszech

1.1 *Odnowa katechezy* – podstawowym dokumentem katechezy włoskiej

Dokument *Odnowa katechezy* we Włoszech zwany również *Documento di Base* (DB) nie może być pominięty w niniejszej refleksji, ponieważ stał się on fundamentem wielu nowości. Faktem jest, że od 1970 roku do chwili obecnej wiele się zmieniło w katechezie, ale schemat DB był ciągle powielany w ruchu katechetycznym. E. Alberich twierdził, iż DB „miał odegrać pierwszoplanową rolę w odnowie mentalności katechetycznej i być podstawową platformą teologiczno-duszpasterską dla rozwoju całego programu katechetycznego Kościoła włoskiego”⁵. Według Albericha, DB był efektem szerokiej konsultacji i współpracy Ruchu Katechetycznego we Włoszech. Zaproponowane w nim linie odnosiły się przede wszystkim do wizji wychowania do wiary, uwzględniając mentalność ówczesnej ludności. W DB zostało podkreślone zintegrowanie wiary z życiem, znaczenie chrystocentryzmu i Biblii oraz prymatu katechety i wspólnoty kościelnej w realizowaniu zadań katechetycznych. Warto w tym miejscu przynajmniej wskazać na istotne tematy, jakie

² Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Il rinnovamento della catechesi*, Roma 1970.

³ Por. Ufficio Catechistico Nazionale, *La formazione dei catechisti. Documenti e orientamenti della Conferenza Episcopale Italiana*, Leumann (TO) 2006. W przedstawionej publikacji zostały ujęte następujące dokumenty Konferencji Episkopatu Włoch dotyczące formacji katechetów: *La formazione dei catechisti nella comunità cristiana* (1982); *Orientamenti e itinerari di formazione dei catechisti* (1991); *La formazione dei catechisti per l'iniziazione cristiana dei fanciulli e dei ragazzi* (2006).

⁴ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù. Orientamenti per l'annuncio e la catechesi in Italia*, (d'ora in avanti IG), Bologna 2014.

⁵ E. Alberich, *Direktoria katechetyczne krajowe*, w: *Słownik katechetyczny*, red. J. Gevaert; red. wyd. polskiego K. Misiaszek, Warszawa 2007, s. 227

w DB zostały podjęte. Na początku przedstawiono Kościół i posługę Słowa Bożego, a także szczególnie odniesiono się do Objawienia Bożego względem człowieka, Kościoła, Słowa Bożego, do pedagogii Bożej i procesu dochodzenia do wiary⁶. Na kolejnym etapie dokumentu zostały nakreślone podstawowe zadania szafarza Słowa Bożego. Są nimi: misja profetyczna i posługa słowa, ewangelizacja i głoszenie Dobrej Nowiny, kazań podczas liturgii. Efektem posługi słowa jest też pozytywny proces dochodzenia do wiary uzewnętrzniiony w świadectwie życia⁷.

Następnym tematem DB były cele i zadania katechezy, w których zaznaczono ówczesną mentalność wierzących oraz poznanie procesu inicjacji chrześcijańskiej charakteryzującej się integracją pomiędzy wiarą i życiem⁸. W dokumencie rozważana była także tematyka Kościoła, dla którego istotną osobą jest Jezus Chrystus ukazany, jako „żywe centrum” katechezy. Jezus nazwany jest też człowiekiem perfekcyjnym, Synem Bożym, Zbawicielem i Panem całego stworzenia. To dzięki Jego obecności w Kościele doświadczają się tajemnice wspólnoty katolickiej⁹. W DB zawarte jest również przesłanie chrześcijańskie, kryteria i elementy wpływające na poznawanie Chrystusa wprowadzającego w tajemnicę Ojca, Syna i Ducha Świętego. W rozważaniach tych podkreśla się, że Jezus tworzy Kościół, jako swoje mistyczne Ciało wraz ludem Bożym oraz czyni człowieka nowym, wprowadzając go do historii zbawienia dzięki darom Ducha Świętego¹⁰.

W omawianym dokumencie nie mogło zabraknąć źródeł katechezy, do jakich należy Pismo Święte oraz tradycja, jako sposoby na spotkanie się ze Słowem Bożym, liturgią i dziełami stworzenia, odpowiadającymi na tajemnicę Chrystusa¹¹. Ponadto w DB zwrócono uwagę na adresatów katechezy. Wskazano, że są nimi wszyscy wierzący we wszystkich przedziałach wiekowych¹².

Katecheza jest też ściśle połączona z duszpasterstwem w Kościele lokalnym. Jest ona istotną działalnością instytucji wychowawczych, koordynowanych również przez struktury cywilne¹³. W celu skuteczniejszego działania w duszpasterstwie i katechetyce dobierana jest odpowiednia metodologia, posiadająca swoją oryginalność, w pozostawieniu miejsca na działanie Boże. Niemniej jednak liczy się w niej odpowiedzialność i przygotowanie katechetów¹⁴, którzy służą we wspólnocie przez apostołską i duchową fizjonomię, niosąc optymistyczne spojrzenie na chrześcijaństwo¹⁵.

⁶ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Il rinnovamento della catechesi*, dok. cyt., s. 19-24.

⁷ Por. Tamże, s. 25-33.

⁸ Por. Tamże, s. 33-42.

⁹ Por. Tamże, s. 43-50.

¹⁰ Por. Tamże, s. 51-68.

¹¹ Por. Tamże, s. 69-80.

¹² Por. Tamże, s. 81-90.

¹³ Por. Tamże, s. 91-100.

¹⁴ Por. Tamże, s. 101-111.

¹⁵ Por. Tamże, s. 112-118.

Linie odnowy katechetycznej we Włoszech ukierunkowały się na katechezę kerygmatyczną, związaną z wymiarem antropologicznym i perspektywą psychopedagogiczną. Podejście to było wynikiem studiów i refleksji, serii konferencji naukowych zatytułowanych *Przyjaciele Katechezy*. Łącząc wymiar teologiczny z pedagogicznym, zaproponowano nową wizję katechezy, wskazując na jasny jej cel, który rozwija mentalność teologiczną, zwracając jednak uwagę na aspekt Chrystocentryczny w integracji wiary z życiem¹⁶.

Istota *Documento Base*, była na tyle interesująca i aktualna, że został on ponownie przekazany całemu Kościołowi włoskiemu w 1988 r. Hierarchowie wystosowali list do wiernych zachęcając do ponownego odnowienia założeń katechetycznych przedstawionych w tym dokumencie¹⁷, który również obecnie posiada swoją wartość w zmienionej rzeczywistości katechetycznej we Włoszech. Punkt zainteresowania przeniósł się jednak od katechezy inicjacyjnej na inne wektory pracy duszpasterskiej w Kościele¹⁸.

Znaczenie dokumentu *Il rinnovamento della catechesi* zaowocowało powstaniem nowych katechizmów i innych tekstów instruktażowych pomagających w rozwoju katechezy¹⁹. Emilio Alberich już w latach 80. twierdził, iż katechizm „może i powinien być uważany za jedno z możliwych narzędzi, w służbie katechezy”²⁰, bowiem odpowiada on na potrzeby katechetyczne zgodne z różnorodnymi funkcjami i formami, np.: jest on „manifestem wiary chrześcijańskiej” ujętym w krótkich myślach tłumaczących prawdy wiary.

Włoskie wspólnoty kościelne dzięki DB odnawiały mentalność katechetyczną i uczyły się dawać świadectwo wiary w Jezusa. Potwierdza to dydaktyczne i katechetyczne doświadczenie osób świeckich, które twierdzą, że na pierwszym miejscu w katechezie zawsze są wspólnoty Kościoła, następnie katecheci i dopiero później katechizmy, jako pomoce w nauczaniu. Trzeba jednak podkreślić, że zawsze odpowiednio przygotowana katecheza niosła całej społeczności chrześcijańskiej rozwój duchowy. Dlatego DB skierowany był do wszystkich osób budujących Mistyczne Ciało Chrystusa w strukturach diecezjalnych. Stał się pomocą biurom duszpasterstwa młodzieży i biurom katechetycznym, centrom studiów katechetycznych,

¹⁶ Por. Tame, Cap. IV-V.

¹⁷ Por. Lettera dei Vescovi per la riconsegna del testo *Rinnovamento della catechesi*, w: Conferenza Episcopale Italiana, *Il rinnovamento della catechesi*, Roma 1992.

¹⁸ Por. *Il rinnovamento catechistico in Italia a 25 anni dal „Documento Base*, red. L. Guglielmoni, Leumann (TO) 1995.

¹⁹ Por. C. Bissoli, *Un catechismo per il nuovo tempo? Attualità e senso del dibattito sulla attuale proposta di un „Catechismo per la Chiesa universale*, w: C. Bissoli, U. Gianetto, E. Paul, P. Stella, *Il catechismo ieri e oggi*, Leumann (TO) 1987, s. 75-86.

²⁰ E. Alberich, *La questione del catechismo: uno sguardo al passato e prospettive di avvenire*, w: tamże, s. 9.

instytutom dla studentów teologii, zakonników, katechetów, ruchów religijnych, czy małżeństw chrześcijańskich²¹.

Analiza DB wskazuje na dobrze spełnione zadanie odnowienia i pogłębienia myśli katechetycznej. Przede wszystkim wzbudził on poczucie odpowiedzialności chrześcijańskiej za misyjność Kościoła, gorliwość duszpasterską, tworzenia i koordynowania nowych programów katechetycznych.

1.2 Dyrektorium ogólne o katechizacji w Kościele włoskim ²²

Kongregacja ds. Duchowieństwa w dniu 15 sierpnia 1997 przedstawiła Kościołowi *Dyrektorium ogólne o katechizacji*. Dokument ten jest zaktualizowaną rewizją Ogólnego Dyrektorium katechetycznego z 1971 r. (zob. DOK 1-7). Tekst ten został ujednolicony w stosunku do dokumentów Magisterium posoborowego o katechezie i oferował kierunki działania współczesnego Kościoła (zob. DOK 291), wyjaśniając charakter i kryteria ewangelizacyjne (zob. DOK 287h). DOK był dużą pomocą w tworzeniu innych krajowych dokumentów katechetycznych oraz lokalnych katechizmów (por. DOK 10). Był i nadal jest dobrym narzędziem w formacji katechetycznej kandydatów do kapłaństwa, zakonników i katechetów świeckich (zob. DOK 11).

Współczesna katechetyka kładzie nacisk na łączenie nauk niezbędnych dla rozwoju katechezy. Wśród nich znajdują się nauki teologiczne, biblijne, antropologiczne, pedagogiczne, psychologiczne, społeczne i dotyczące komunikacji (zob. DOK 240-242). Celem tych nauk jest wspomaganie działań katechetycznych. Szczególna więź jest między katechetyką i teologią, które spełniają ważną rolę w posłudze Słowa Bożego. W związku z rozwojem naukowym w ostatnim

²¹ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Il rinnovamento della catechesi, dok. cyt.*, s. 119-120.

²² Por. Congregazione per il Clero, *Concilium Vaticanum II*. Direttorio generale per la catechesi (15 agosto 1997), in EV vol. 16, nn. 741-1127. A commento, cfr. G. Adler, *Directoire général pour la catéchèse. Exercice de lecture*, in „Catéchèse” 38(1998)152, s. 90-96; E. Alberich, *Il nuovo Direttorio generale per la Catechesi. Un documento per dare nuovo impulso all'azione catechetica nel mondo*, in „Orientamenti pedagogici” 45(1998) 6, s. 11001 108; C. Bissoli, *Il nuovo Direttorio Generale per la catechesi*, in „Quaderni della Segreteria Generale della CEI” 2(1998)11, s. 35-40; Idem, *Il Direttorio Generale per la catechesi (1997). Origine, contenuti, confronto*, in „Salesianum” 60(1998) 3, s. 521-547; G. Cravotta, *Il nuovo „Direttorio Generale per la Catechesi”. Tradizione e rinnovamento*, in „Itinerarium” 6(1998) 10, s. 133-158; M. Del Campo, *X Aniversario del Directorio General para la Catequesis*, in „Teologia y Catequesis” 26 (2007) 104, s. 1-135; R. D. Duggan, *The New Constellation of Catequesis*, in „The Living Light” 37(2000/2001) 4, s. 16-15; A. Fossion, *Un Nouveau Directoire Général pour la Catéchèse*, in „Lumen Vitae” 1998) 1, s. 91-102; U. Gianetto, *A dieci anni dalla pubblicazione del „Direttorio Generale per la Catechesi”*, in „Catechesi” 77(2007/2008) 1, s. 46-61; 2, s. 73-80; 3, s. 72-79; A. Giuliani, *Le gradite sorprese del nuovo Direttorio Generale per la Catechesi*, in „Quaderni della Segreteria Generale della CEI” 2(1998)11 s. 92-100; M.P. Manello, *Un nuovo Direttorio Generale per la catechesi*, in „Rivista di scienze dell'educazione” 35(1997)3, s. 425-439.

dwudziestolecu postawiono mocny akcent również na formację katechetów, który wynika z przekonania, że efektywna działalność duszpasterska opiera się na kompetentnych i dobrze przygotowanych pasterzach (zob. DOK 234A)²³.

We Włoszech daje się zauważyć wiele inicjatyw osób świeckich hojnie poświęcających się służbie katechetycznej. Wyzwaniem są jednak realne problemy dotyczące jakości przygotowania pedagogicznego, doktrynalnego i metodologicznego katechetów w parafiach (zob. DOK 2). Zatem założenie o dobrej formacji katechetów jest bardzo uzasadnione. Dlatego w formacji należy wskazać na „(...) ewangelizację, jako najistotniejszą misję Kościoła, skrupulatnie wyjaśniając charakter i tożsamość katechezy w ogólnej posłudze słowa Bożego; centralne miejsce Katechizmu Kościoła Katolickiego w przekazywaniu wiary; podkreślenie pedagogicznego wymiaru działalności katechetycznej, katechizacji dorosłych”²⁴.

We Włoszech katecheza jest uważana za jedno z najistotniejszych działań edukacji religijnej (DOK 220a), dlatego też widzi się konieczność formacji katechetycznej oraz zwrócenie uwagi na inne nauki wzbogacające proces wychowawczy.

1.2.1 Rozwój katechetyki i formacja katechetów

W Dyrektorium znajdują się liczne odwołania do formacji katechetów. W rzeczywistości włoskiej tematyka ta jest szeroko rozpatrywana szczególnie na polu naukowym. Powstawały instytuty teologiczne i te promujące „nauki o wychowaniu chrześcijańskim”²⁵ (zob. DOK 147; 171; 184; 189). Miały one wsparcie biskupów diecezjalnych, którzy stawali się ważnymi promotorami rozwoju katechetyki oraz formacji katechetów. Osoby odpowiedzialne za diecezjalne biura katechetyczne widziały potrzebę odpowiedniego formowania katechetów, podkreślając szczególnie kompetencje, by: być, wiedzieć, umieć wprowadzać w życie²⁶. Kompetencje te odnoszą się do dojrzałości ludzkiej, chrześcijańskiej i apostoelskiej (por. DOK 238-239).

²³ Dyrektorium jest ukazane jako „czynnik decydujący” dla diecezjalnego duszpasterstwa katechetycznego, w którym podkreśla się, jako „najwyższy priorytet formację katechetów świeckich” oraz „musi zwracać uwagę na formację katechetyczną kapłanów zarówno w programach nauczania formacji seminaryjnej, jak w okresie formacji permanentnej”; w tej kwestii „biskupi są proszeni o troskę w kwestiach formacji” (DGC 234B).

²⁴ G. Cravotta, *Il nuovo „Direttorio Generale per la Catechesi”. Tradizione e rinnovamento*, in „Itinerarium” 6(1998) 10, s. 141-142

²⁵ Warto podkreślić, że w Rzymie na Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim od ponad 50 lat istnieje Instytut Katechetyki na Wydziale Nauk o Wychowaniu, w skład którego wchodzi kierunek „Edukacja i Religia”. Jest to kierunek przygotowujący osoby do pracy w instytucjach kościelnych oraz nauczycieli religii katolickiej w szkołach. Nauczyciele religii wielokrotnie angażują się również w katechezę parafialną wśród dzieci i młodzieży.

²⁶ Warto zaznaczyć, że można odnieść się również do raportów opublikowanych przez UNESCO, w których podkreślany jest aspekt kompetencji. Szczególne odniesienie znajduje się w raporcie J. Delora, z 1997 r. Por. *Le posizioni dell’Unesco, sono rappresentate essenzialmente dai Rapporti Faure (1972) e Delors (1995): E. Faure et al, Rapporto sulle strategie dell’educazione*, Armando-Unesco, Roma 1973; J. Delors, *Nell’educazione un tesoro* (orig. 1996), Armando, Roma 1997.

Dlatego zauważono potrzebę formacji biblijnej i teologicznej (zob. DOK 240-241), a także podkreślano wagę nauk społecznych (zob. DOK 242), pozwalających odpowiednio zrozumieć warunki życia religijnego we współczesnym społeczeństwie (zob. DOK 243)²⁷. Dlatego w kształtowaniu katechetów wprowadzono wymiar psychopedagogiczny (zob. DOK 244-245) pomagający w rozwiązywaniu problemów wychowawczych. Poprzez formację wyposażano katechetów w kompetencje metodologiczne i filozoficzne, tj. zdolność do analizy sytuacji i potrzeb (zob. DOK 279); umiejętność formułowania programu działania (zob. DOK 281-282); zdolność do rozwijania instrumentów i pomocy dydaktycznych do prowadzenia działalności katechetycznej (zob. DOK 283-284). Przytoczone kompetencje i umiejętności postulowały wzmocnienie formacji permanentnej katechetów, która najczęściej odbywała się podczas specjalnie przygotowanych sympozjów, warsztatów, seminariów naukowych organizowanych na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym.

1.2.2 Wyzwania katechetyczne w dobie globalizacji

Początek XXI wieku został określony jako era „globalizacji”²⁸. Dzięki rozwojowi ery cyfrowej świat stał się „globalną wioską”, w której uniwersalizacja i komunikacja w czasie realnym, stała się czymś rzeczywistym. Ponadto globalizacja przyniosła nie tylko wiele udogodnień, ale również uwidacznia ambiwalencję lub cykliczne kryzysy pojawiające się na poziomie życia kulturalnego i religijnego²⁹. Globalizacja przyniosła więc zmiany w zakresie etyki, solidarności i współodpowiedzialności. W obliczu nowej sytuacji społeczno-politycznej należy zachować ostrożność, aby nie wkraczać w etap dehumanizacji, utraty nadziei czy godności osobistej. Niezbędnym wymogiem ludzkiego współistnienia we Włoszech stał się dialog międzykulturowy i międzyreligijny³⁰. Pojawiające się masy emigrantów włączają się w tworzenie współczesnej kultury religijnej, natomiast „obywatele Europy wzywani są do pokojowego

²⁷ Por. *Storia della spiritualità italiana*, red. P. Zovatto, Roma 2002; L. Caimi, *Cattolici per l'educazione. Studi su oratori e associazioni giovanili in Italia unita*, Brescia 2006; R. S. Di Pol, *Libertà di educazione e scuola non statale in Italia: dal Risorgimento alla parità (1859-2000)*, in CENTRO STUDI PER LA SCUOLA CATTOLICA, *A dieci anni dalla legge sulla parità. Scuola cattolica in Italia. Dodicesimo Rapporto*, Brescia 2010, s. 231-258.

²⁸ Por. H. M. McLuhan – B.R. Powers, *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, Oxford University Press, Oxford 1988 (trad. it. *Il villaggio globale – XXI secolo: trasformazioni nella vita e nei media*, Sugarco, Milano 1989); M.P. Caruso – L. Falvella, *La rivoluzione digitale. Come cambia la nostra vita e quali regole per tutelarla*, Genova 2004; *Tre punto zero. La rivoluzione digitale. Come cambia il modo di scrivere, leggere, informare, comunicare nell'era di smartphone, social network, file audio e libri elettronici*, red. E. Romanelli, Roma 2011.

²⁹ Por. M. Benasayag – G. Schmit, *L'epoca delle passioni tristi* (trad. di E. Missana), Milano 2005; C. Mongardini, *Capitalismo e politica nell'era della globalizzazione*, Milano 2007; U. Galimberti, *L'ospite inquietante. Il nichilismo e i giovani*, Feltrinelli, Milano 2007.

³⁰ Por. A. Romano, *Un decennio di attenzione all'educazione della Chiesa italiana: bilancio intermedio*, in «Catechetica ed Educazione» 1 (2016) 1, s. 17-32.

budowania relacji w całym społeczeństwie”³¹. Życie w środowisku multientycznym i wielokulturowym – zarówno fizyczne, jak i wirtualnie (czyli za pośrednictwem mediów elektronicznych, komputerów, telematyki, innych typów nowej komunikacji) – możliwe jest dzięki interakcji, wymianie, wzajemnym wzbogacaniu się i konfrontacji. Na te wyzwania ludność włoska coraz bardziej się otwiera wspomagając przybyszów ekonomicznie, psychicznie i emocjonalnie. W zaprezentowanym kontekście zauważa się potrzebę odpowiednich instytucji i wychowania religijnego. W okresie szybkich przemian i innowacji nie jest łatwo edukować dzieci i młodzież. Proponowane innowacje i ideologie w epoce ponowoczesności wydają się mocno oddalać osoby wierzące od transcendencji i duchowego postrzegania swojego życia. W takiej rzeczywistości przed katechetami zostało postawione ważne wyzwanie, zadbania o proces dochodzenia do wiary *fides quaerens intellectum* (wiara, która poszukuje zrozumienia)³². To zrozumienie wiary prowadzi do stwierdzenia, że katechetyka musi zmierzyć się z nowymi ideami i ideologiami poprzez „systematyczne umacnianie nauk promujących prawdę w wiary” (DOK 17; GS 62 g; DOK 51).

Należy przyznać, że treści Dyrektorium wniosły do Kościoła włoskiego systematyczną refleksję o katechezie, ewangelizacji, formacji katechetów oraz nauczaniu Kościoła. W ten sposób z pomocą nauk teologicznych, humanistycznych, czy też nauk o komunikacji starano się odpowiedzieć na wyzwania związane z fenomenem globalizacji. Studiowano tę problematykę zwracając uwagę na wypowiedzi Magisterium Kościoła³³. Aby realnie wpłynąć na globalizację starano się zająć formacją katechetów, która mogła wspomóc ich w codziennej pracy w parafiach (zob. DOK 3). W ramach tego założenia dostarczano katechetom wiadomości z zakresu epistemologii, metodologii nauczania i głoszenia katechezy (zob. DOK 148). W ostatnim dwudziestoleciu odpowiedzią na wezwania społeczno-kulturowe było utworzenie centrów katechetycznych mających na celu przygotowanie katechetyków do kierowania biurami katechetycznymi w diecezjach lub zgromadzeniach zakonnych. Jedną z przykładowych instytucji kościelnych może być Instytut Katechetyki na Papieskim Uniwersytecie Salezjańskim w Rzymie, który w ostatnim dwudziestoleciu wykształcił wielu katechetyków włączających się w tworzenie kultury katechetycznej we Włoszech. Oprócz regularnych studiów proponowano tam tzw. Master drugiego stopnia, mający pogłębić specjalizację katechetyków (zob. DOK 109s.). Dużą pomocą w formacji i organizacji katechetycznej były instytuty katechetyczne w seminariach, domy formacyjne oraz szkoły katechetyczne.

³¹ M. Wierzbicki, *La misericordia nell'educazione religiosa: promozione della persona umana*, w: *Beati misericordes. Questioni pastorali e giuridici sulla misericordia*, red. J. Pudumai Doss, Roma 2017, s. 102-103.

³² Por. Congregazione per la Dottrina della Fede, *Istruzione Donum veritatis sulla vocazione ecclesiale del teologo* (24 maggio 1990), n. 6, in AAS 82 (1990) 13, s. 1552.

³³ Cfr. DGC 21, 36, 58, 86, 118, 132, 137, 140-141, 143, 148-150, 156-157, 160-162, 169, 192, 208-209, 211, 235, 238, 243, 283.

Formacji w katechezie poświęcano więc wiele uwagi (zob. DOK 251). Wskazywano na konieczność spójnej syntezy między pełną przynależnością człowieka do Boga (*fides qua*) i treścią głoszenia Dobrej Nowiny (*fides quae*). Starano się także rozwijać poszczególne wymiary wiary pozwalające na jej pogłębienie, poznawanie, celebrowanie, przeżywanie (zob. KKK 3; DOK 36). Dzięki formacji ukierunkowano katechetów i wiernych, aby z pełną świadomością służyli Bogu w drugim człowieku (zob. DV 5).

1.3 Próba odnowy katechetycznej zawarta w dokumencie *Spotkać Jezusa*

W niniejszych rozważaniach koniecznością wydaje się przedstawienie najnowszego dokumentu katechetycznego przygotowanego przez Komisję Episkopatu do głoszenia wiary i katechezy, opublikowanego w 2014 roku³⁴. Odnosi się on do wcześniejszych dokumentów, a szczególnie do *Dyrektorium ogólnego o katechezie*. Tekst nowego dokumentu jest jednym z najważniejszych, przedstawionych w ostatnich dwudziestu latach, Kościołowi włoskiemu. Zwraca on uwagę na nową ewangelizację i przedstawia konkretne kryteria i metody dochodzenia do drogi wiary.

Papież Franciszek zwracając się do biskupów włoskich, duszpasterzy, katechetów i wolontariuszy-katechetów parafialnych, powiedział: „Miejcie pewność, że święty lud Boży potrafi znaleźć i ukierunkować swoją wiarę na odpowiednie drogi. Towarzyszcie, więc mu w rozwoju oraz współodpowiedzialności osób świeckich; starajcie się rozpoznawać wymiary ich myślenia, planowania i działania na rzecz kobiet i młodych ludzi, z ich intuicją i pomocą będziecie mogli wychodzić na przeciw działalności duszpasterskiej – w rzeczywistości będącej ogólną, rozproszoną, fragmentaryczną i nieprzygotowaną – do przyjęcia duszpasterstwa, które jest podstawowym źródłem katechezy”³⁵. Również dzisiaj – kontynuował Franciszek – w podobny sposób należy patrzeć na dokument *Spotkać Jezusa* i jego wytyczne dotyczące przepowiadania i katechezy w naszych czasach. Papież wskazał na cztery wymiary dotyczące odnowienia misji ewangelizacyjnej: współodpowiedzialność między świeckimi i pasterzami; przewyciężenie tradycyjnego duszpasterstwa, które nie skupia się na aspektach „niezbędnych”; świadectwo miłości, jakie wynika ze słów św. Teresy od Dzieciątka Jezus; głoszenie i katechizację jako „rdzeń” działania duszpasterskiego³⁶.

³⁴ Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù. Orientamenti per l'annuncio e la catechesi in Italia*, (cytując dokument *Incontriamo Gesù* będą używać następującego skrótu – IG), Bologna 2014.

³⁵ Discorso del Santo Padre all'apertura dei lavori della 66ma Assemblea Generale della Conferenza Episcopale Italiana (CEI), 19.05.2014, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2014/05/19/0360/00804.html> (13.01.2017).

³⁶ Por. Tamże.

Włoski dokument katechetyczny przypomina Kościołowi o jego misyjnym zadaniu wypływającym z Ewangelii i wcześniejszych dokumentów Konferencji Episkopatu Włoch dotyczących głównie inicjacji chrześcijańskiej, katechizacji i duszpasterstwa³⁷. Integruje i rozwija niektóre myśli wspomnianego dokumentu katechetycznego *Il rinnovamento della catechesi*, który obowiązywał przez ponad czterdzieści lat³⁸.

Prace przygotowawcze dokumentu *Incontramo Gesù* poprzedziły szerokie konsultacje z ekspertami i przedstawicielami diecezjalnych biur katechetycznych. Tematyka dokumentu była studiowana podczas katechetycznych konferencji naukowych o zasięgu regionalnym i krajowym. Celem natomiast było wskazanie na współczesne metody głoszenia Dobrej Nowiny i ukazanie kryteriów przyjmowania Ewangelii Jezusa. Biskupi w liście do wiernych twierdzili, że konieczne jest głoszenie Dobrej Nowiny z taką radością, jaka miała miejsce w starożytnym Kościele Tesaloniکی³⁹.

W dokumencie *Spotkać Jezusa*, odnajdujemy wskazówki ewangelizacyjne dla Kościoła we Włoszech. O ewangelizacji wspominał również papież Franciszek w adhortacji *Evangelii Gaudium*, twierdząc, że „Kościół nie ewangelizuje, jeśli nie pozwala ciągle siebie ewangelizować. Istotne jest, aby Słowo Boże było sercem każdej działalności kościelnej. Słowo Boga wysłuchane i celebrowane zwłaszcza w Eucharystii, wzmacnia wewnętrznie chrześcijan i czyni ich zdolnymi do autentycznego świadectwa o Ewangelii. (...) Ważne też jest, aby Słowo głoszone wpływało na cel przekazywania wiary i katechizację”⁴⁰. Słowa Franciszka dobrze ukazują kontekst społeczno-kulturowy we Włoszech, w którym sekularyzacja oraz pluralizm kulturowy, etniczny i religijny są nowymi wyzwaniem, których nie można ignorować. Obecna sytuacja we Włoszech zaprasza chrześcijan, by ciągle poszukiwali Boga, dawali świadectwo wiary i dbali o motywację do głoszenia Ewangelii⁴¹. O tym wspominał Sobór Watykański II, który – już w latach 60. – mówił o zmianie mentalności w nowym głoszeniu Ewangelii i konieczności katechizowania mężczyzn i kobiet⁴². Natomiast tuż po Soborze bł. Paweł VI wskazywał na konieczność stopniowej realizacji procesu pogłębienia życia chrześcijańskiego i odnowy

³⁷ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù*, nr 1-3.

³⁸ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Il rinnovamento della catechesi*, dok. cyt., s. 17; B. Forte, *Un decalogo per rinnovare la catechesi a 40 anni dal Documento di Base. Conclusioni del Seminario, "Catechesi"* 79 (2009/2010) 6, s. 64–65.

³⁹ Por. Commissione Episcopale per la fede l'annuncio e la catechesi in Italia (CEDAC), *Annuncio e catechesi per la vita cristiana. Lettera alle comunità, ai presbiteri e ai catechisti nel quarantesimo del Documento di base Il rinnovamento della catechesi*, 4 aprile 2010.

⁴⁰ Por. Francesco, *Evangelii gaudium* (EG). Esortazione apostolica, 24 novembre 2013, nr 174–175.

⁴¹ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù*, dok. cyt., nr 36.

⁴² L. F. Ladaria, *Il nuovo umanesimo a partire da Gesù. La prospettiva di "Gaudium et spes"* 22, in «Rassegna di Teologia» 56 (2015) 1, s. 533-548.

katechezy⁴³. Echa tych słów ze zwiększoną mocą doświadczamy również obecnie. Dlatego dokument *Spotkać Jezusa* zachęca pasterzy Kościoła do poważnego spojrzenia na istotne wyzwania związane „kulturą miejską i wiejską”. Odpowiadając na te wyzwania generowane są nowe struktury duszpasterskie i związane z tym metody działania. W większych aglomeracjach powstają tzw. „unità pastorali” łączące ze sobą kilka parafii. Duszpasterstwo w tym wymiarze ogranicza rolę kapłanów do najbardziej podstawowych zajęć, pozostawiając miejsce osobom świeckim współpracującym z parafiami i centrami katechetycznymi. Rozwija się formacja diakonów stałych i grup religijnych rozpowszechniających różnorodne charyzmaty. Osoby te, jak i całe grupy potrzebują nakreślenia ogólnych kierunków formacji chrześcijańskiej. Stąd Kościół włoski zachęca wszystkie osoby wierzące do wzmocnienia wiedzy religijnej z doświadczenia wiary⁴⁴. Wzmocnienie to dotyczy głównie katechezy chrzcielnej oraz katechezy na każdym etapie życia. Dlatego diecezje i parafie zostały zobowiązane do wprowadzania projektów innowacyjnych związanych z rozwojem katechezy⁴⁵.

W proces innowacji włączeni są katecheci parafialni, otrzymujący od Kościoła mandat zaufania i zadanie proponowania ludziom wierzącym i niewierzącym wiary katolickiej. Winni oni charakteryzować się duchem misyjnym i otwartością, ponieważ ich zaangażowanie chrześcijańskie w rodzinie i pracy zawodowej staje się milczącym i prawdziwym głoszeniem Ewangelii⁴⁶. W głoszeniu orędzia chrześcijańskiego katecheta winien mieć na uwadze cel i metody edukacyjne mogące inspirować, wzbudzać podziw, akceptację Ewangelii i w konsekwencji przemianę życia. Dlatego w dokumencie zostało podkreślone dobre przygotowanie i posiadanie doświadczenia religijnego⁴⁷. Zwracano też uwagę na kompetencje biblijne,

⁴³ Por. *Insegnamenti di Paolo VI*, Vol. IV (1966), Città del Vaticano 1967, s. 304.

⁴⁴ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù*, dok. cyt., nr 25-27.

⁴⁵ Por. *Dyrektorium ogólne o katechizacji* podkreśla potrzebę projektu diecezjalnego względem katechezy nr 274–275, natomiast nr 225 wskazuje na programację katechetyczną i zharmonizowanie jej z projektem diecezjalnym i konkretnymi zadaniami proboszczów.

⁴⁶ W rzeczywistości włoskiej katecheta to osoba wierząca, dojrzała z punktu widzenia ludzkiego i dojrzała w wierze. Katecheci mają inną rolę w nauczaniu niż nauczyciele religii. Ci drudzy mają status kościelno-państwowy, katecheci natomiast tylko kościelny. Katecheci poprzez swoje zaangażowanie wskazują, iż dokonali bardzo radykalnego wyboru dla Chrystusa oraz są zdolni do nauczania prawd wiary we wspólnocie chrześcijańskiej. Ich zobowiązanie i poświęcenie się nauczaniu objawia się w kościele lokalnym w pełnej współpracy z proboszczem, po wcześniejszym zaaprobowaniu ich kandydatur przez biskupa. Figura katechety/cki jest zintegrowana z kulturą danego miejsca oraz z innymi osobami pracującym pastoralnie na terenie parafii. Służba katechety/cki wymaga też dobrego przygotowania z punktu widzenia duchowego, doktrynalnego, metodologicznego. Wymagana jest także ścisła koherencja z nauczaniem Kościoła. Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù*, dok. cyt., nr 73-74; Tematyką formacji katechetów we Włoszech zajmował się w ostatnich latach prof. Salvatore Soreca. Por. S. Soreca, *La formazione di catechesi per i catechisti. Criteri, competenze e cenni di metodologia*, Roma 2014; Soreca S., *La formazione di base dei catechisti*, LAS, Roma 2014.

⁴⁷ Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù*, dok. cyt., nr 86.

psychopedagogiczne oraz optymizm i radość w katechizowaniu⁴⁸. W diecezjach włoskich postawiono nacisk na aspekt formacji katechetów świeckich i duchownych, również z tego powodu, że pracują oni w nieco zróżnicowanych środowiskach kulturowych, społecznych, kościelnych i duszpasterskich. Zróżnicowanie to wynika np. z powodów geograficznych poszczególnych regionów, które charakteryzują się różnymi tradycjami, dialektami, rozwojem gospodarczym, stylem życia, itp. Część północna Włoch różni się od tej południowej, stąd wskazano na potrzebę współpracy między diecezjami i tworzenia odpowiednich projektów wychowawczych. Współpraca ta polega na realizacji szkoleń dla osób odpowiedzialnych za sektor koordynowania katechizacji na poziomie krajowym i diecezjalnym.

2. Katecheza i edukacja religijna we Włoszech

Pod koniec lat 90. po opublikowaniu DOK, w Kościele włoskim pojawiały się coraz częściej tzw. *Noty*. Są to dokumenty, które wzbudzały działania duszpasterskie podkreślając proces inicjacji chrześcijańskiej w „stylu katechumenalnym”⁴⁹. Można wśród nich wymienić następujący tytuł: *Wspólnoty chrześcijańskie wychowują do życia społecznego i politycznego (Le comunità cristiane educano al sociale e al politico)*. Innym dokumentem stały się wytyczne XLV zebrania plenarnego Konferencji Episkopatu Włoch (Conferenza Episcopale Italiana- CEI), *Wychowywać młodych ludzi do wiary (1999)*⁵⁰. Intuicyjne myśli tworzące struktury i treści dokumentu były pokłosiem i refleksją z *Kościelnego Kongresu w Palermo (Convegno ecclesiale di Palermo)* oraz Sesji plenarnej biskupów zebranych w Collevalenza w 1998 roku. Zebrania hierarchów Kościoła włoskiego przyczyniły się do przygotowania komunikatu Konferencji Episkopatu Włoch w 1999 roku, który można streścić w czterech wymiarach: a) iść razem z młodymi ludźmi; b) w centrum duszpasterskim jest osoba Chrystusa, żyjącego w Kościele; c) rola Wspólnoty w mediacji wychowawczej; d) misyjny impuls, który ma uzasadnić całą praktykę kościelną z ewangelizacją. Myśli te zawierały dalszy rozwój katechezy i edukacji religijnej już w nowym dziesięcioleciu⁵¹.

W pierwszej dekadzie nowego stulecia, Konferencja Episkopatu Włoch skupiała się szczególnie na nowej ewangelizacji. Wytyczne episkopatu na lata 2001-2010

⁴⁸ Por. L. Meddi, *Organizzare la formazione dei catechisti in Italia. Elementi di analisi e prospettive*, in „Quaderni della segreteria generale della CEI” 32 (1998) 2, s. 63.

⁴⁹ Por. G. Morante, V. Orlando, *Catechisti e catechesi all’inizio del terzo secolo*, op. cit., s. 17.

⁵⁰ Conferenza Episcopale Italiana, *Educare i giovani alla fede. Orientamenti della XLV Assemblea generale*, 27 febbraio 1999, in ECEI/6, 1543-1578. Wydaje się, że właśnie ten ostatni dokument był wprowadzeniem do dokumentu *Educare alla vita buona del Vangelo* opublikowanego w roku 2010.

⁵¹ *Forum un decennio per l’educazione. La morale nell’educazione della persona*, in «Rivista di Teologia Morale» 43 (2011) 170, s. 169-219.

dotyczyły bowiem komunikacji i przekazu Ewangelii⁵² i wprowadzały otwarte duszpasterstwo w zakresie edukacji społeczeństwa oraz odnowienia kultury religijnej w wymiarze teologii nadziei⁵³. Stwierdzono wówczas, że kształcenie ludzi młodych należy do kluczowych zadań odnowy katechetycznej i duszpasterskiej. W ten sposób lokalne doświadczenia Kościoła były uzupełniane w ramach eksperymentalnych laboratoriów edukacyjnych. Zobowiązanie do transformacji kultury musiało zostać oparte na nowych działaniach duszpasterskich, zwłaszcza w miejscach przygranicznych. Kolejne *Noty duszpasterskie* charakteryzowały się szerszą refleksją na temat wychowania do wiary i inicjacji chrześcijańskiej. Wśród niektórych dokumentów można wymienić te najistotniejsze: *Wytyczne w sprawie odnowienia wiary i zakończenia inicjacji chrześcijańskiej w życiu dorosłym (Orientamenti per il risveglio della fede e il completamento dell'iniziazione cristiana in età adulta – 2003)*; *Oblicze misyjne parafii w zmieniającym się świecie (Il volto missionario delle parrocchie in un mondo che cambia – 2004)*; *Taka jest nasza wiara, nota na głoszeniu pierwszej zapowiedzi o Chrystusie (Questa è la nostra fede, nota sul primo annuncio – 2005)*; Nota kolejna z IV Sympozjum kościelnego *Odrodzeni do żywej nadziei, (Rigenerati ad una speranza viva, Nota successiva al IV Convegno ecclesiale – 2007)*; *Dla zjednoczonego kraju. Kościół włoski i południe (Per un Paese solidale. Chiesa italiana e mezzogiorno – 2010)*. Z analizy poszczególnych dokumentów można wywnioskować, iż zainteresowanie edukacją religijną z każdym rokiem dawało nowe perspektywy, mające swoje źródło w zmieniającej się rzeczywistości włoskiej i światowej.

Omawiając lata drugiego dziesięciolecia od pojawienia się DOK, należy też zauważyć to, że „Kościół włoski poświęcił całą dekadę 2010-2020 na przeprowadzenie gruntownej weryfikacji działań edukacyjnych w duszpasterstwie”⁵⁴. Podkreśla to dokument *Educare alla vita buona del Vangelo* opublikowany w 2010 r. Twierdzi się w nim, że praca wychowawcza winna dążyć do promocji i gotowości słuchania i dialogu, biorąc jako podstawę Dobrą Nowinę o ojcowskiej miłości Boga do człowieka. „Jako pasterze – wypowiedali się włoscy duchowni – w miejscach, które zostały nam powierzone, oferujemy nasze rozważania na temat edukacji, poczynsz od spotkania z Jezusem Chrystusem i Jego Ewangelii, po codzienne doświadczenie uzdrawiającej i wyzwalającej mocy. Dbamy o wyraźną i integralną propozycję wychowania do wiary, która jest centrum misji, jaką otrzymał Kościół od Boga. Tę wiarę głosimy z radością obserwując jednocześnie piękno otrzymanego daru,

⁵² Dokument nosi tytuł: *Komunikowanie Ewangelii w zmieniającym się świecie (Comunicare il Vangelo in un mondo che cambia)*.

⁵³ Por. Conferenza Episcopale Italiana, *Comunicare il Vangelo in un mondo che cambia*. Orientamenti pastorali dell'episcopato italiano per il primo decennio del 2000, Roma 29 Giugno 2001, in ECEI/7, s. 139-265.

⁵⁴ Conferenza Episcopale Italiana, *Educare alla vita buona del Vangelo*. Orientamenti pastorali dell'Episcopato italiano per il decennio 2010-2020, Roma 2010, w: http://banchedati.chiesacattolica.it/cc_i_new/documenti_cei/2010-11/12-3/Orientamenti%20pastorali%202010.pdf, (2.02.2017), s. 3.

który owocuje wtedy, gdy jest niesiony w wolności”⁵⁵. W duchu wolności należy więc rozumieć Ewangelię odpowiadającą na najpilniejsze pytania egzystencjalne we współczesnym społeczeństwie.

Odnosząc się do wcześniejszej analizy, można powiedzieć, że nauczanie episkopatu było wyrazem reakcji biskupów, chcących zaoferować wspólnotom oraz wszystkim wiernym katolickim podpowiedzi na złożone problemy społeczno-kulturowe we Włoszech. Ekspansja wszelkich przemian w Kościele nastąpiła wraz ze wskazówkami Soboru Watykańskiego II i wprowadzeniem dyrektorów katechetycznych z 1971 i 1997 r. Dyrektywy tych dokumentów systematycznie wprowadzano w życie. Pomimo niektórych trudności spowodowanych szybkimi przemianami antropologiczno-religijnymi⁵⁶ wprowadzano do praktyki kościelnej edukacyjne wymiary katechezy, do których zalicza się: kerygmat, liturgia, koinonia, diakonia, ewangelizacja. Wzrost zainteresowania edukacją potwierdza też jeden z hierarchów kościoła włoskiego bp F. G. Brambilla, który w artykule zatytułowanym *Wychowywać: jeśli nie teraz to kiedy?* napisał: „Dwudziestolecie właśnie się zakończyło, wydaje się, że był to czas, który zwracał uwagę na edukację i pomoc społeczną na rzecz osób trzecich. Pomoc ta została ukierunkowana zarówno na potrzeby materialne, jak i duchowe chrześcijan. Wydaje się, że Kościół kontynuuje drogę w kierunku społecznym oraz kwestii dobroczynności i wolontariatu. Dlatego w opinii publicznej podkreślana jest jedność duszpasterska Kościoła i świeckich, zauważana jako funkcja terapeutyczna i wspólnotowa chrześcijaństwa. Należy, więc ciągle odnawiać zaufanie do edukacji, potrzebnej w promocji kultury i skutecznego realizowania procesu ewangelizacji. Edukacja winna mieć odniesienie przede wszystkim względem nowego pokolenia dzieci i młodzieży, oczekujących odnowionej wizji edukacyjnej. Ośmielam się mieć nadzieję, że odpowiednie studium na tematy wychowawcze przyniesie nowe perspektywy i owoce w najbliższej przyszłości”⁵⁷.

3. W Jezusie Chrystusie nowy humanizm: Krajowa 5 Konferencja w Kościele włoskim – Florencja 2015⁵⁸.

Ostatnim tematem, który poruszę w niniejszych rozważaniach dotyczących analizy okresu dwudziestolecia, od ukazania się DOK, to nowy humanizm we

⁵⁵ Tamże, s. 4.

⁵⁶ Por. W. Kasper, *Tornare al primo annuncio. Relazione al Congresso Europeo dei Vescovi e responsabili per la catechesi del CCEE*, “Il Regno-Documenti” 54 (2009), s. 336–343.

⁵⁷ F. G. Brambilla, *Educare: se non ora quando?*, in CENTRO STUDI PER LA SCUOLA CATTOLICA, *Educare alla vita buona del Vangelo, nella scuola e nella FP: scuola cattolica in Italia: Quattordicesimo rapporto*, Brescia 2012, s. 29.

⁵⁸ W celu głębszego pogłębienia problematyki konferencji „odesłany do poszczególnych wystąpień znajdujących się na oficjalnej stronie internetowej: <http://www.firenze2015.it/>.

współczesnym Kościele włoskim, który skupiony jest na osobie Jezusa Chrystusa. Problematyka ta została przedstawiona na Krajowej Konferencji katechetycznej we Florencji w 2015 roku. Były na niej podejmowane tematy znajdujące się we wcześniejszym analizowanym dokumencie *Spotykamy Jezusa*. Refleksje były oparte na trzech filarach: głoszenie katechumenalne, integracja w kościele oraz słuchanie i uważne rozumienie kontekstu, w jakim funkcjonuje współczesny Kościół włoski⁵⁹. Należy uznać, iż konferencja była podsumowaniem 20-lecia od przyjęcia DOK, dlatego treści, jakimi się zajęła, posiadają dużą rangę w Kościele włoskim.

3.1 Głoszenie katechumenalne

Głoszenie to jeden z pięciu czasowników, które były brane pod uwagę jako punkty odniesienia podczas konferencji, nazywano je również „drogami”, jakimi papież Franciszek zainspirował Kościół włoski (używane słowa to: głosić, wyjść, żyć, kształcić, przemienić). Wyniki prac podjętych podczas warsztatów ukazały się w końcowym raporcie, jednak w tym miejscu przywołam jedynie kilka istotnych myśli dotyczących spojrzenia na katechezę we współczesnym Kościele włoskim⁶⁰.

W czasie warsztatów w każdej podgrupie (dziesięć osób) byli obecni kardynałowie, biskupi, księża, siostry zakonne, świeccy, osoby dorosłe i wielu młodych ludzi – był to prawdziwy znak jedności, nowości i nadziei oraz wsłuchiwanie się w głos reprezentantów całego Kościoła⁶¹. Na uwagę zasługuje obecność katechetów odpowiedzialnych za rozwój katechezy w kościołach lokalnych. Osoby te odnosiły się w swoich przemówieniach do pięciu wspomnianych „dróg”. Trzeba podkreślić, że refleksja w czasie prac nie była skoncentrowana na analizie terminów „katechizacji, katechetów, katechizmu”, ale na procesie inicjacji chrześcijańskiej i formacji ciągłej. O tej kwestii mówią chociażby np. świadectwa ze strony osób świeckich. Wypowiedzi dotyczyły nauczania wiary w rodzinie i środowisku szkolnym, nie były one jednak skierowane do wspólnot parafialnych. Ten aspekt może wskazywać na małą znajomość włoskiego projektu katechetycznego opracowanego dla parafii w ostatnich latach. Warto więc zadać sobie pytanie, jaki rodzaj łączności i wymiany informacji istnieje na szczeblu diecezjalnym, między biurem katechetycznym i innymi urzędami Kurii, zwłaszcza duszpasterstwa młodzieży i rodzin. Kolejnym punktem, na który warto zwrócić uwagę, było przypomnienie o centralnym miejscu tradycyjnej katechezy, postrzeganej jako „pierwsze ogłoszenie Ewangelii.”

⁵⁹ Por. S. Currò, *Dopo “Firenze”: per formarsi allo stile sinodale*, in Dossier di “Orientamenti Pastoralisti” 64 (2016) 3, s. 31-76.

⁶⁰ Por. A. Staglianò, *I verbi che nella carne bisogna coniugare*, w: <http://www.firenze2015.it/i-verbi-che-nella-carne-bisogna-coniugare/> (2.02.2017).

⁶¹ S. Currò, *Dopo “Firenze”: per formarsi allo stile sinodale*, in Dossier di «Orientamenti Pastoralisti» 64 (2016) 3, 31-76.

W tym kontekście wskazano na prymat kerygmatu, niezbędnego dla krzewienia wiary. Warto też pamiętać, że dla wielu kerygmat głoszony jest na „obczyźnie”, to znaczy tam, gdzie nie rozumie się wszystkich pojęć katechetycznych. Dlatego w słabej orientacji katechetycznej najbardziej skutecznymi i wiarygodnymi są świadkowie wiary katolickiej w zwykłym, codziennym życiu. Dlatego zaproponowano zmiany w sferze głoszenia zdominowanego dewocjonizmem, klerykalizmem, ubóstwem edukacyjnym, słabą kreatywnością duszpasterską, zapomnieniem o świecie młodzieżowym, a tym samym sugerowano odnowione formy. Pesymizm na scenie kościelnej został zamieniony podczas konferencji na terminy pozytywne. Zostały one ujęte w czterech obszarach: 1. Głosić Dobrą Nowinę to umieścić w centrum Ewangelii. Oznacza to, że poznając Słowo Boże, odnajdziemy swoje miejsce w Kościele i będziemy w stanie ukształtować lud Boży na spotkanie z Biblią; 2. Głoszenie oznacza też otwartość na inne osoby. W praktyce realizuje się to przez słuchanie, wzmacnianie dobrych relacji głównie z osobami odizolowanymi, np. emigrantami, osobami zmarginalizowanymi oraz z dysfunkcjami. Trzeba więc uczyć się żyć w „pomieszczeniach społecznych”, które winny być miejscem prawdziwego dialogu i zapowiedzią odpowiedniej formacji ludzkiej. Należy też doceniać prasę i media o inspiracji chrześcijańskiej. 3. Głoszenie oznacza „leczenie” i „odnowienie” generujące spokój i dynamikę kształtującą liturgię i tradycję, prowadzącą do reformy przepowiadania, służby, dialogu, zbliżania się do ludzi; 4. Głoszenie, oznacza wreszcie odczytywanie rzeczywistości w Kościele. Wiąże się to z pogłębieniem świadomości chrztu i rozumieniem rodziny, jako podmiotu ogłoszenia katechezy rodzinnej. Analiza czterech powyższych obszarów przedstawionych na konferencji pozwala stwierdzić, że głoszenie prowadzi do większego zaangażowania się osób świeckich do współpracy na rzecz rozwoju Kościoła.

Wydaje się, że omawiana konferencja przyniosła odnowione spojrzenie na katechezę we Włoszech. Postawiła ona nowe akcenty na realistyczne postrzeganie społeczeństwa i uświadomiła hierarchom Kościoła powagę kryzysu wiary, konieczności dowartościowania nowości i otwarcia się na ludzi młodych⁶².

3.2 Integracja w Kościele włoskim

Przywołanych pięć słów, używanych jako punkt wyjścia podczas konferencji we Florencji (głosić, wyjść, żyć, kształcić, przemienić) połączono z pięcioma sytuacjami życia człowieka, które były podejmowane podczas wcześniejszego kongresu w Weronie (2006). Dla katechezy włoskiej oznacza to, że nie można rozwijać procesu edukacji religijnej ograniczając się jedynie do doktrynalnego przekazywania treści Ewangelii. Dlatego zauważono, iż przywołane czasowniki łamią sztywny system

⁶² Por. F. Ognibene Minichelli: *Annunciamo la speranza in mezzo alla nostra gente*, <http://www.firenze2015.it/menichelli-annunciamo-la-speranza-in-mezzo-alla-nostra-gente/> (2.02.2017).

schematów, zaniedbujących wiarę i kontekst ludzkiego życia. Na ten problem wskazał również papież Franciszek w *Evangelii Gaudium* twierdząc, że „Nie należy myśleć, że Ewangelia jest zawsze przekazywana dzięki ustalonym wzorcom, albo konkretnym słowom. Jest ona przekazywana w formach tak różnych, że jest niemożliwe do opisanie czy katalogowania, wszystkich gestów i znaków (...)”⁶³. Wielość tych znaków i gestów składa się na chrześcijański sposób życia, wskazujący na antropologiczne znaczenie Słowa Bożego. Należy więc zmieniać sztywny schemat w taki sposób, by katecheza stała się otwarta na wszystkie osoby.

3.3 Współczesny kontekst życia człowieka

Katecheza we Włoszech po 20-tu latach od ukazania się DOK chce posiadać znamiona dialogu ze swoimi podmiotami. Niestety czasami dialog ten ma odniesienie jednokierunkowe. Konkluzja po konferencji we Florencji skłania więc do przemyślenia tej kwestii. Mówią o tym niektóre stwierdzenia będące owocem prac uczestników tej konferencji. Dyskusje reprezentantów włoskich diecezji niosą głębokie przemyślenia i chęć efektywnego działania we współczesnym pluralistycznym otoczeniu. Przestrzega się hierarchów, aby nie doprowadzać do fragmentacji w kościołach lokalnych, która nie wpływa pozytywnie na personel, wyposażenie, czy narzędzia edukacyjne, szczególnie najmniejszych diecezji⁶⁴.

Podczas konferencji we Florencji podkreślono również małe zorientowanie społeczeństwa katolickiego w sprawie włoskiego programu katechetycznego. Zauważa się więc konieczność lepszej interakcji pomiędzy krajowym i diecezjalnymi biurami katechetycznymi. Potrzebna jest też współpraca z osobami odpowiedzialnymi za katechezę na poziomie dekanalnym i parafialnym. Pozytywne i oryginalne spojrzenie na formy głoszenia Dobrej Nowiny reprezentowały stowarzyszenia i ruchy religijne, czasami pozostające na marginesie Kościoła.

Współczesny kontekst życia człowieka wpisuje się w humanizm, o którym papież Franciszek napisał: „możemy mówić o humanizmie tylko wtedy, gdy będzie w nim centralne miejsce dla Jezusa, w którym odkryjemy znamiona prawdziwej twarzy człowieka”⁶⁵. Humanistyczna wizja chrześcijaństwa nakreśla więc prawdę o człowieku, jego godności. I to, że człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boga. Niestety współczesny świat niesie wiele niepokojących ideologii przyznając człowiekowi wartości absolutu. Niektórzy bowiem twierdzą, iż człowiek jest wszystkim, choć wiemy, że nie jest własną przyczyną ani celem. Dlatego człowiek

⁶³ Francesco, *Evangelii gaudium*. Esortazione apostolica (EG), 24 novembre 2013, nr 129.

⁶⁴ A. Canevaro, *Educare oggi: fra risorse, urgenze e speranze*, in red. L. Caimi, *Dossier Educare oggi: fra risorse, urgenze e speranze*, in «Dialoghi» 11 (2011) 1, s. 20-27.

⁶⁵ C. Lavoratori, *Da Firenze la spinta a nuovo impegno*, w: <http://www.firenze2015.it/da-firenze-la-spinta-a-un-nuovo-impegno/> (2.02.2017).

również obecnie ma obowiązek strzec „całości swej osoby”, bo wszczepiony jest w ład wspólnotowy, który powinien przyjąć i rozwijać. Warto więc postawić na rozwój chrześcijaństwa szczególnie w miastach, gdzie stosunkowo trudno dotrzeć ze Słowem Bożym. Wyjście do miast ma na celu skupienie się na wychowaniu do dialogu i narracji o pozytywnym życiu chrześcijańskim. W wielkich aglomeracjach miejskich należy stosować metodę tzw. „małych kroków” dochodzenia do wiary. Wyjście to może stać się „początkiem podróży bez udawania”, że człowiek może być automatycznie dojrzały. Dlatego potrzebna jest edukacja religijna i katechetyczna niosąca szacunek, wiarę i radość, wskazującą na nowy humanizm w osobie Jezusa Chrystusa.

Zakończenie

Przedstawiony artykuł wskazuje myśl katechetyczną we Włoszech w ostatnim dwudziestoleciu od pojawienia się *Dyrektorium Ogólnego o Katechizacji*. Wydaje się, że przedstawienie panoramy katechetycznej najlepiej odzwierciedlają wskazane dokumenty, które wносиły systematycznie nowości do procesu katechizacyjnego. W omawianym okresie odnotowuje się duży wpływ dokumentu *Odnowa katechezy*, który od 1970 roku był podstawowym dokumentem katechetycznym we Włoszech. Na bazie DB tworzone były inne dokumenty mające na celu szczegółowe omówienie ważnych dla katechezy tematów. Warto zaznaczyć, że pierwszoplanowa rola DB, miała również późniejszy wpływ na DOK.

W środowisku włoskim *Dyrektorium ogólne o katechizacji* okazało się dobrym narzędziem do kształtowania księży, zakonników, czy katechetów świeckich. Dokument ten dał witalność ewangelizacyjną diecezjom i parafiom. W ostatnim dwudziestoleciu pojawiło się bowiem wiele możliwości i inicjatyw katechetycznych prowadzonych przez osoby świeckie, które z oddaniem angażowały się w systematyczną katechizację dzieci i młodzieży. Dzięki katechezie coraz lepiej rozwijała się edukacja religijna tak w parafii, jak również w szkołach na lekcjach nauczania religii katolickiej⁶⁶. *Dyrektorium* w ostatnich dwóch dekadach podkreśliło konieczność formacji dla katechetów, stąd we Włoszech powstały szkoły kształcenia katechetów, biura katechetyczne przy diecezjach oraz centralne biuro katechetyczne przy Konferencji Episkopatu Włoch. W obliczu nowych wyzwań, katecheza staje się istotnym instrumentem do dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego.

⁶⁶ Por. B. Schettini, *Dove va l'educazione. Riflessioni per il tempo futuro*, in Associazione Italiana Catecheti, *Catechesi ed educazione. Un rapporto possibile e fecondo*, red. F. Kannheiser-Feliziani, Leumann (To) 2011, s. 22.

Szczególną uwagę zwraca się na przybywające masy emigrantów włączających się w tworzenie współczesnej kultury religijnej⁶⁷.

Dyrektorium, wskazując katechetykę jako naukę, wносиło pozytywną refleksję w pogłębianiu nauczania Kościoła. DOK miał również wpływ na opracowanie ostatniego włoskiego dokumentu *Incontriamo Gesù*, w którym omawia się nową ewangelizację i konkretne kryteria w głoszeniu Ewangelii. W obecnej sytuacji chrześcijanie włoscy, mobilizowani są do poszukiwania Boga i dzielenia się Nim z innymi poprzez dawanie świadectwa wiary. Poczyniona refleksja, wskazuje potrzebę odnowienia katechezy chrzcielnej oraz katechezy na innych etapach życia.

Streszczenie

Niniejszy artykuł przedstawia myśl katechetyczną we Włoszech w ostatnim dwudziestoleciu od pojawienia się *Dyrektorium ogólnego o katechizacji*. Dla omówienia tematu została przedstawiona panorama katechetyczna zawarta w ważniejszych dokumentach: *Odnowa katechezy*, *Spotykamy Jezusa* i oczywiście *Dyrektorium Ogólne o katechizacji*. Do refleksji dołączono przemyślenia katechetyczne reprezentantów wszystkich diecezji włoskich podczas 5 Krajowej Konferencji zatytułowanej *W Jezusie Chrystusie nowy humanizm*. DOK okazał się dobrym narzędziem w kształtowaniu katechetów oraz przekazaniu witalności ewangelizacyjnej diecezjom i parafiom. Dzięki temu dokumentowi pojawiło się wiele inicjatyw katechetycznych prowadzonych głównie przez duchowieństwo i zaangażowane osoby świeckie. W omawianym okresie zauważono zwrot w formacji katechetów i kształceniu katechetyków. W obliczu nowych wyzwań społeczno-politycznych katecheza ciągle pozostaje istotnym instrumentem wychowania do wiary oraz dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego.

Słowa kluczowe: katecheza, katecheza we Włoszech, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, wychowanie religijne.

GENERAL DIRECTORY FOR CATECHESIS IN THE ITALIAN ENVIRONMENT

Summary

This article deepens the catechetical thinking in Italy for the last two decades, from the publication of the General Directory for catechesis. For analysing the following problem the catechetical view will be presented and it includes mostly the following important documents: *The catechesis renewal*, *Meeting Jesus* and *The General Directory for catechesis*. The recent reflection is proposed through the revision of the catechetical issues of all the

⁶⁷ Por. M. Wierzbicki, *From demoralization to Christian hope. New perspectives in the contemporary upbringing of youth, w: Word Youth Days. A Testimony to the Hope of Young People*, red. J. Stala, A. Porębski, Kraków 2016, s. 13.

Italian Dioceses during the five National Italian conferences titled, *In Jesus Christ, The new humanism*.

It must be noted that the General Directory for Catechesis has been demonstrated to be a valid instrument for the formation of the catechists and the transfer of evangelical vitality for the Dioceses and the parishes. With this document, there was a rise in the catechetical initiatives guided mainly by the priests and the laity involved in this sector. During the years 1997- 2017 there was noted a return in the formation of the catechists and the preparation of catechesis. In front of the new Challenges socio-political catechesis is shown as an important instrument for the Education of faith and for the intercultural and interreligious dialogue.

Key words: Catechesis, Catechesis in Italy, *General Directory for Catechesis*, Religious Education.

DIRETTORIO GENERALE PER LA CATECHESI NELL'AMBIENTE ITALIANO

Riassunto

L'articolo approfondisce il pensiero catechetico in Italia a circa venti anni dalla pubblicazione del *Direttorio Generale per la Catechesi*. L'analisi prende in esame tutto il panorama catechetico compresi i più importanti documenti: *Il rinnovamento della catechesi*, *Incontriamo Gesù* e il *Direttorio Generale per la Catechesi* fino alle recenti revisioni delle tematiche avvenute in tutte le diocesi italiane durante la quinta Conferenza Nazionale italiana sul tema *In Gesù Cristo, il nuovo umanesimo*. Possiamo affermare che il *Direttorio Generale per la Catechesi* è stato e continua ad essere un valido strumento per la formazione dei catechisti capace di riproporre e risvegliare la vitalità evangelica nelle diocesi e nelle parrocchie, per formare adulti maturi nella fede, come il nostro tempo esige, suscitando in sacerdoti e laici interessanti e innovative iniziative catechistiche. Nel corso degli anni (1997-2017) si è assistito ad un nuovo impegno formativo dei catechisti e ad un approfondimento da parte dei catecheti. A fronte delle nuove sfide socio-politiche la catechesi si pone ancora oggi, come uno strumento fondamentale per l'educazione alla fede e per sollecitare un dialogo interculturale e interreligioso.

Parole chiave: Catechesi, catechesi in Italia, *Direttorio Generale per la Catechesi*, educazione religiosa.

Bibliografia

- Adler G., *Directoire général pour la catéchèse. Exercice de lecture*, in "Catéchèse" 38(1998)152, s. 90-96.
- Alberich E., *Dyrektorja katechetyczne krajowe*, w: *Słownik katechetyczny*, red. J. Gewart; red. wyd. polskiego K. Misiaszek, Warszawa 2007, s. 227
- Alberich E., *Il nuovo Direttorio generale per la Catechesi. Un documento per dare nuovo impulso all'azione catechetica nel mondo*, in "Orientamenti pedagogici" 45(1998) 6, s. 1100-1108.
- Benasayag M., Schmit G., *L'epoca delle passioni tristi* (trad. di E. Missana), Milano 2005.

- Bissoli C., *Il Direttorio Generale per la catechesi (1997). Origine, contenuti, confronto*, in "Salesianum" 60(1998) 3, s. 521-547.
- Bissoli C., *Il nuovo Direttorio Generale per la catechesi*, in "Quaderni della Segreteria Generale della CEI" 2(1998)11, s. 35-40;
- Bissoli C., *Un catechismo per il nuovo tempo? Attualità e senso del dibattito sulla attuale proposta di un "Catechismo per la Chiesa universale*, w: C. Bissoli, U. Gianetto, E. Paul, P. Stella, *Il catechismo ieri e oggi*, Leumann (TO) 1987, s. 75-86.
- Brambilla F. G., *Educare: se non ora quando?*, in CENTRO STUDI PER LA SCUOLA CATTOLICA, *Educare alla vita buona del Vangelo, nella scuola e nella FP: scuola cattolica in Italia: Quattordicesimo rapporto*, Brescia 2012, s. 29. In Gesù Cristo il nuovo umanesimo. 5 Convegno Ecclesiale Nazionale Firenze 9-13 novembre 2015 <http://www.firenze2015.it/> (2.02.2017).
- Caimi L., *Cattolici per l'educazione. Studi su oratori e associazioni giovanili in Italia unita*, Brescia 2006.
- Canevaro A., *Educare oggi: fra risorse, urgenze e speranze*, in red. L. Caimi, *Dossier Educare oggi: fra risorse, urgenze e speranze*, in «Dialoghi» 11 (2011) 1, s. 20-27.
- Caruso M.P., Falvella L., *La rivoluzione digitale. Come cambia la nostra vita e quali regole per tutelarla*, Genova 2004.
- Commissione Episcopale per la fede l'annuncio e la catechesi in Italia (CEDAC), *Annuncio e catechesi per la vita cristiana. Lettera alle comunità, ai presbiteri e ai catechisti nel quarantesimo del Documento di base II rinnovamento della catechesi*, 4 aprile 2010.
- Conferenza Episcopale Italiana, *Comunicare il Vangelo in un mondo che cambia. Orientamenti pastorali dell'episcopato italiano per il primo decennio del 2000*, Roma 29 Giugno 2001, in ECEI/7, s. 139-265
- Conferenza Episcopale Italiana, *Educare alla vita buona del Vangelo. Orientamenti pastorali dell'Episcopato italiano per il decennio 2010-2020*, Roma 2010, w: http://banchedati.chiesacattolica.it/ccl_new/documenti_cei/2010-11/12-3/Orientamenti%20pastorali%202010.pdf, (2.02.2017).
- Conferenza Episcopale Italiana, *Educare i giovani alla fede. Orientamenti della XLV Assemblea generale*, 27 febbraio 1999, in ECEI/6, s. 1543-1578.
- Conferenza Episcopale Italiana, *Il rinnovamento della catechesi*, Roma 1970.
- Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù. Orientamenti per l'annuncio e la catechesi in Italia*, Bologna 2014.
- Conferenza Episcopale Italiana, *Incontriamo Gesù. Orientamenti per l'annuncio e la catechesi in Italia*, Bologna 2014.
- Congregazione per il Clero, *Concilium Vaticanum II. Direttorio generale per la catechesi* (15 agosto 1997), in EV vol. 16, nn. 741-1127.
- Congregazione per la Dottrina della Fede, *Istruzione Donum veritatis sulla vocazione ecclesiale del teologo* (24 maggio 1990), n. 6, in AAS 82 (1990) 13, s. 1552.
- Cravotta G., *Il nuovo "Direttorio Generale per la Catechesi". Tradizione e rinnovamento*, in "Itinerarium" 6(1998) 10, s. 133-158.

- Cravotta G., *Il nuovo „Direttorio Generale per la Catechesi”*. Tradizione e rinnovamento, in „Itinerarium” 6(1998) 10, s. 141-142.
- Curro S., *Dopo “Firenze”: per formarsi allo stile sinodale*, in Dossier di “Orientamenti Pastoralisti” 64 (2016) 3, s. 31-76.
- Curro S., *Dopo “Firenze”: per formarsi allo stile sinodale*, in Dossier di «Orientamenti Pastoralisti» 64 (2016) 3, s. 31-76.
- Del Campo M., *X Aniversario del Directorio General para la Catequesis*, in “Teologia y Catequesis” 26 (2007) 104, s. 1-135.
- Delors J., *Nell’educazione un tesoro* (orig. 1996), Roma 1997.
- Di Pol R. S., *Libertà di educazione e scuola non statale in Italia: dal Risorgimento alla parità (1859-2000)*, in CENTRO STUDI PER LA SCUOLA CATTOLICA, *A dieci anni dalla legge sulla parità. Scuola cattolica in Italia. Dodicesimo Rapporto*, Brescia 2010, s. 231-258.
- Discorso del Santo Padre all’apertura dei lavori della 66ma Assemblea Generale della Conferenza Episcopale Italiana (CEI), 19.05.2014, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2014/05/19/0360/00804.html> (13.01.2017).
- Duggan R. D., *The New Constellation of Catequesis*, in “The Living Light” 37(2000/2001) 4, s. 16-15.
- E. Alberich, *La questione del catechismo: uno sguardo al passato e prospettive di avvenire*, w: tamze, s. 9.
- Forte B., *Un decalogo per rinnovare la catechesi a 40 anni dal Documento di Base. Conclusioni del Seminario*, “Catechesi” 79 (2009/2010) 6, s. 64–65.
- Forum un decennio per l’educazione. La morale nell’educazione della persona*, in «Rivista di Teologia Morale» 43 (2011) 170, s. 169-219.
- Fossion A., *Un Nouveau Directoire Général pour la Catéchèse*, in “Lumen Vitae” (1998) 1, s. 91-102.
- Francesco, *Evangelii gaudium*. Esortazione apostolica, 24 novembre 2013.
- Galimberti U., *L’ospite inquietante. Il nichilismo e i giovani*, Milano 2007.
- Gianetto U., *A dieci anni dalla pubblicazione del “Direttorio Generale per la Catechesi”*, in “Catechesi” 77(2007/2008) 1, s. 46-61; 73-80; 72-79.
- Giuliani A., *Le gradite sorprese del nuovo Direttorio Generale per la Catechesi*, in “Quaderni della Segreteria Generale della CEI” 2(1998)11, s. 92-100.
- Il rinnovamento catechistico in Italia a 25 anni dal „Documento Base*, red. L. Guglielmoni, Leumann (TO) 1995.
- Insegnamenti di Paolo VI*, Vol. IV (1966), Città del Vaticano 1967, s. 304.
- Kasper W., *Tornare al primo annuncio. Relazione al Congresso Europeo dei Vescovi e responsabili per la catechesi del CCEE*, “Il Regno-Documenti” 54 (2009), s. 336–343.
- Ladaria L. F., *Il nuovo umanesimo a partire da Gesù. La prospettiva di “Gaudium et spes”* 22, in «Rassegna di Teologia» 56 (2015) 1, s. 533-548.
- Lavoratori C., *Da Firenze la spinta a nuovo impegno*, w: <http://www.firenze2015.it/da-firenze-la-spinta-a-un-nuovo-impegno/> (2.02.2017).

- Lettera dei Vescovi per la riconsegna del testo *Rinnovamento della catechesi*, w: Conferenza Episcopale Italiana, *Il rinnovamento della catechesi*, Roma 1992.
- Manello M.P., *Un nuovo Direttorio Generale per la catechesi*, in "Rivista di scienze dell'educazione" 35(1997)3, s. 425-439; altri riferimenti in J. Gevaert, *Studiare Catechetica*, 2009, s. 55-58.
- Mcluhan H. M. – Powers B.R., *The Global Village: Transformations in World Life and Media in the 21st Century*, Oxford University Press, Oxford 1988 (trad. it. *Il villaggio globale – XXI secolo: trasformazioni nella vita e nei media*, Sugarco, Milano 1989).
- Meddi L., *Organizzare la formazione dei catechisti in Italia. Elementi di analisi e prospettive*, in „Quaderni della segreteria generale della CEI” 32 (1998) 2, s. 63.
- Mongardini C., *Capitalismo e politica nell'era della globalizzazione*, Milano 2007.
- Morante G., Orlando V., *Catechisti e catechesi all'inizio del terzo secolo. Indagine socio-religiosa nelle diocesi italiane*, Leumann (To) 2004, s. 20-23.
- Ognibene Minichelli F. *Annunciamo la speranza in mezzo alla nostra gente*, <http://www.firenze2015.it/menichelli-annunciamo-la-speranza-in-mezzo-alla-nostra-gente/> (2.02.2017).
- Romano A., *Un decennio di attenzione all'educazione della Chiesa italiana: bilancio intermedio*, in «Catechetica ed Educazione» 1 (2016) 1, s. 17-32.
- Schettini B., *Dove va l'educazione. Riflessioni per il tempo futuro*, in Associazione Italiana Catecheti, *Catechesi ed educazione. Un rapporto possibile e fecondo*, red. F. Kannheiser-Feliziani, Leumann (To) 2011, s. 22.
- Soreca S., *La formazione di base dei catechisti*, Roma 2014.
- Soreca S., *La formazione di catechesi per i catechisti. Criteri, competenze e cenni di metodologia*, Roma 2014.
- Staglianò A., *I verbi che nella carne bisogna coniugare*, w: <http://www.firenze2015.it/i-verbi-che-nella-carne-bisogna-coniugare/> (2.02.2017).
- Storia della spiritualità italiana*, red. P. Zovatto, Roma 2002.
- Ufficio Catechistico Nazionale, *La formazione dei catechisti. Documenti e orientamenti della Conferenza Episcopale Italiana*, Leumann (TO) 2006.
- Wierzbicki M., *From demoralization to Christian hope. New perspectives in the contemporary upbringing of youth*, w: *Word Youth Days. A Testimony to the Hope of Young People*, red. J. Stala, A. Porębski, Kraków 2016, s. 13.
- Wierzbicki M., *La misericordia nell'educazione religiosa: promozione della persona umana*, w: *Beati misericordes. Questioni pastorali e giuridici sulla misericordia*, red. J. Pudumai Doss, Roma 2017, s. 102-103.